

Παρατηρήσεις σχετικά με το φύλο

γράφει η CENZIA ARRIZZA*

μετάφραση: ΕΛΕΝΗ ΚΑΤΡΑΔΗ, ΟΛΥΒΙΑ ΤΖΙΟΥΒΑΡΑ

Στο άρθρο αυτό¹ η συγγραφέας ασχολείται με τη σχέση πατριαρχίας και καπιταλισμού. Αρχικά, παραθέτει τις τρεις κατά τη γνώμη της διαφορετικές θέσεις που έχουν παρουσιαστεί από μαρξιστές/τριες και φεμινιστές/ριες ακαδημαϊκούς για τη σχέση καπιταλισμού και έμφυλης καταπίεσης. Ακόμη, παρουσιάζει επιχειρήματα υπέρ και κατά των διαφορετικών θέσεων. Στο άρθρο επίσης αναλύει την έννοια της «ενιαίας θεωρίας» και τη θέση της κοινωνικής αναπαραγωγής σε αυτή. Καταλήγει πως μέσω της θεωρίας αυτής είναι δυνατό να αναλυθούν οι σχέσεις εξουσίας με βάση το φύλο ή τον σεξουαλικό προσανατολισμό ως συγκεκριμένες στιγμές της πολύπλοκης και αντιφατικής ολότητας του σύγχρονου καπιταλισμού, χωρίς τους περιορισμούς που έχει θέσει ο ίδιος ο καπιταλισμός στον τρόπο σκέψης, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες.

i * Επίκουρη καθηγήτρια Φιλοσοφίας στο *New School for Social Research* στη Νέα Υόρκη ΗΠΑ και μέλος της συντακτικής ομάδας του *Viewpoint Magazine*

1. Ηλεκτρονική πηγή: <https://www.viewpointmag.com/2014/09/02/remarks-on-gender/>. Αυτό το άρθρο αποτελεί μέρος ενός φακέλου εργασιών του περιοδικού *Viewpoint* με τίτλο «Φύλο και καπιταλισμός: Συζήτηση για τις παρατηρήσεις της Cinzia Arrizza σχετικά με το φύλο».

Ι. Πατριαρχία ή / και καπιταλισμός: Ξανανοίγοντας τη συζήτηση

Είναι συνηθισμένες οι αναφορές στην «πατριαρχία» και τις «πατριαρχικές σχέσεις» σε φεμινιστικά κείμενα, μπισοσύρες ή έγγραφα. Η πατριαρχία χρησιμοποιείται συχνά για να δείξει πως η καταπίεση και η ανισότητα μεταξύ των φύλων δεν είναι σποραδικά περιστατικά ή εξαιρέσεις. Αντιθέτως, είναι ζητήματα που διέπουν όλη την κοινωνία και αναπαράγονται μέσω μηχανισμών που δεν μπορούν να εξηγηθούν σε ατομικό επίπεδο.

Εν ολίγοις, συχνά χρησιμοποιούμε τον όρο *πατριαρχία* για να υπογραμμίσουμε ότι η έμφυλη καταπίεση είναι ένα φαινόμενο που δεν αφορά μόνο τις διαπροσωπικές σχέσεις, αλλά έχει περισσότερο κοινωνικό χαρακτήρα και συνοχή. Ωστόσο, τα πράγματα γίνονται λίγο πιο περίπλοκα αν επιχειρήσουμε να είμαστε πιο ακριβείς σχετικά με το τι ακριβώς σημαίνει «πατριαρχία» και «πατριαρχικό σύστημα». Και αυτή η κίνηση γίνεται ακόμη πιο περίπλοκη όταν αρχίζουμε να εξετάζουμε την ακριβή σχέση πατριαρχίας και καπιταλισμού.

Το ερώτημα

Για μια σύντομη περίοδο, από τη δεκαετία του 1970 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1980, το ζήτημα της δομικής σχέσης μεταξύ πατριαρχίας και καπιταλισμού αποτέλεσε αντικείμενο έντονου διαλόγου ανάμεσα σε θεωρητικούς, εκπροσώπους ενός υλιστικού ρεύματος σκέψης και μαρξίστριες-φεμινίστριες. Τα θεμελιώδη ερωτήματα που τέθηκαν περιστράφηκαν γύρω από δύο άξονες: 1) είναι η πατριαρχία ένα αυτόνομο σύστημα σε σχέση με τον καπιταλισμό; 2) είναι σωστό να χρησιμοποιήσουμε τον όρο «πατριαρχία» για να χαρακτηρίσουμε την έμφυλη καταπίεση και ανισότητα;

Μολονότι ο διάλογος αυτός είχε πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα, σταδιακά έγινε λιγότερο δημοφιλής. Αυτό συνέβη

παράλληλα με την υποχώρηση της κριτικής στον καπιταλισμό, ενώ άλλα ρεύματα της φεμινιστικής σκέψης ενισχύθηκαν. Αυτές οι νέες μορφές σκέψης συχνά δεν κατάφεραν να υπερβούν τον φιλελεύθερο ορίζοντα των καιρών –μερικές φορές απέδιδαν ουσιοκρατικά χαρακτηριστικά στις σχέσεις ανδρών και γυναικών και απο-ιστοριοποιούσαν το φύλο ή απέφευγαν να θίξουν τα ζητήματα του καπιταλισμού και της τάξης – ενώ παράλληλα ανέπτυξαν χρήσιμες έννοιες για την αποδόμηση του φύλου (όπως η *queer* θεωρία στη δεκαετία του 1990).

Φυσικά, το γεγονός ότι ξεπεράστηκαν ορισμένα ζητήματα δεν σημαίνει απαραίτητα ότι και εξαφανίστηκαν. Την προηγούμενη δεκαετία πολλές φεμινίστριες θεωρητικοί συνέχισαν να ασχολούνται με αυτά τα ζητήματα κινδυνεύοντας να θεωρηθούν εκτός εποχής ή απομεινάρια ενός κουραστικού παρελθόντος. Σίγουρα όμως δικαιώθηκαν για την επιμονή τους: σε μια εποχή οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, στρέφουμε τώρα εν μέρει αλλά κατ' ανάγκη την προσοχή μας στη δομική σχέση της έμφυλης καταπίεσης και του καπιταλισμού.

Τα τελευταία χρόνια δεν έλειψαν οι ελπιδοφόρες αναλύσεις, οι περιγραφές φαινομένων ή η ανάδειξη συγκεκριμένων ερωτημάτων, όπως η αύξηση της γυναικείας εργασίας, ο αντίκτυπος της νεοφιλελεύθερης πολιτικής στις συνθήκες διαβίωσης και εργασίας των γυναικών, η διαπλοκή έμφυλης, φυλετικής και ταξικής καταπίεσης ή η σχέση μεταξύ των διαφορετικών κατασκευών της σεξουαλικής ταυτότητας (σεξουαλικών ταυτοτήτων) και της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Ωστόσο, είναι άλλο πράγμα «να περιγράψουμε» ένα φαινόμενο ή ένα σύνολο κοινωνικών φαινομένων, όπου η σχέση καπιταλισμού και έμφυλης καταπίεσης είναι περισσότερο ή λιγότερο εμφανής, και είναι άλλο πράγμα να δίνουμε μια «θεωρητική» εξήγηση για την αιτία αυτής της δομικής σχέσης που μπορεί να εντοπιστεί σε αυτά τα φαινόμενα και τον τρόπο λειτουργίας τους. Επομένως, είναι κρίσιμο

το ερώτημα αν υπάρχει μια «οργανωτική αρχή» που να εξηγεί αυτή τη σύνδεση.

Για να είμαι σαφής και σύντομη ως προς αυτό το σημείο, θα προσπαθήσω να συνοψίσω τις πιο ενδιαφέρουσες θέσεις για αυτά τα θέματα που έχουν προταθεί ως τώρα. Στη συνέχεια θα αναλύσω και θα εξετάσω ξεχωριστά αυτές τις διαφορετικές θέσεις. Για να διατηρήσω ένα βαθμό ακαδημαϊκής ειλικρίνειας και να αποφύγω τυχόν παρεξηγήσεις, τονίζω ότι η ανακατασκευή διαφορετικών απόψεων δεν είναι αμερόληπτη. Η δική μου άποψη βρίσκεται στην τρίτη θέση παρακάτω.

Τρεις θέσεις

Πρώτη θέση: «Θεωρία διπλών ή τριπλών συστημάτων». Μπορούμε να ορίσουμε την αρχική εκδοχή αυτής της θέσης ως εξής: Οι έμφυλες και σεξουαλικές σχέσεις αποτελούν ένα αυτόνομο σύστημα που συνδυάζεται με τον καπιταλισμό και ανασχηματίζει τις ταξικές σχέσεις, ενώ παράλληλα τροποποιείται από τον καπιταλισμό σε μια διαδικασία αμοιβαίας αλληλεπίδρασης. Η πιο πρόσφατη εκδοχή αυτής της θεωρίας περιλαμβάνει τις φυλετικές σχέσεις, που θεωρούνται επίσης ως ένα σύστημα αυτόνομων κοινωνικών σχέσεων που συνδέονται με τις σχέσεις φύλου και τάξης.

Μέσα στους υλιστικούς φεμινιστικούς κύκλους, αυτοί οι προβληματισμοί συνδέονται συνήθως με την αντίληψη ότι οι έμφυλες και φυλετικές σχέσεις είναι συστήματα καταπίεσης και σχέσεις εκμετάλλευσης. Γενικά, σε αυτό το πλαίσιο οι ταξικές σχέσεις ερμηνεύονται αποκλειστικά από οικονομική άποψη. Μόνο μέσω της αλληλεπίδρασης με την πατριαρχία και του συστήματος φυλετικής κυριαρχίας αποκτούν εξω-οικονομικό χαρακτήρα. Μια παραλλαγή αυτής της θέσης είναι να δοūμε τις έμφυλες σχέσεις ως ένα σύστημα ιδεολογικών και πολιτισμικών σχέσεων που προέρχονται από παλαιότερους τρόπους παραγωγής και κοινωνικούς σχηματισμούς, ανεξάρτητους από τον καπιταλισμό. Αυτές οι παλαιότερες σχέσεις αλληλεπιδρούν

τότε με τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις, προσδίδοντας στις τελευταίες μια έμφυλη διάσταση.

Δεύτερη θέση: «Αδιάφορος καπιταλισμός». Η έμφυλη καταπίεση και ανισότητα είναι τα απομεινάρια προηγούμενων κοινωνικών σχηματισμών και τρόπων παραγωγής, όταν η πατριαρχία οργάνωνε άμεσα την παραγωγή και καθόριζε έναν αυστηρό έμφυλο καταμερισμό της εργασίας. Ο ίδιος ο καπιταλισμός είναι αδιάφορος για τις σχέσεις των δύο φύλων και μπορεί να τις ξεπεράσει σε τέτοιο βαθμό ώστε η πατριαρχία ως σύστημα να αποδομηθεί στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, ενώ οι οικογενειακές σχέσεις έχουν αναδιαρθρωθεί με αρκετά ριζοσπαστικούς τρόπους. Συνοψίζοντας, ο καπιταλισμός έχει ουσιαστικά μια ευκαιριακή σχέση με την ανισότητα των φύλων: χρησιμοποιεί αυτό που θεωρεί ωφέλιμο στις υπάρχουσες έμφυλες σχέσεις και καταστρέφει αυτό που γίνεται εμπόδιο. Αυτή η άποψη εκφράζεται με διάφορους τρόπους. Κάποιοι/ες υποστηρίζουν ότι στον καπιταλισμό οι γυναίκες έχουν ωφεληθεί από ένα βαθμό χειραφέτησης άγνωστο σε άλλα είδη κοινωνίας και αυτό δείχνει ότι ο καπιταλισμός δεν αποτελεί δομικό εμπόδιο για την απελευθέρωση των γυναικών. Άλλοι/ες υποστηρίζουν ότι θα πρέπει να διακρίνουμε προσεκτικά το επίπεδο λογικής από το επίπεδο της ιστορίας: λογικά, ο καπιταλισμός δεν χρειάζεται ειδικά την ανισότητα των φύλων και θα μπορούσε να την εξαλείψει. Ιστορικά, τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά.

Τρίτη θέση: Η «ενιαία θέση». Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, στις καπιταλιστικές χώρες δεν υπάρχει πλέον ένα πατριαρχικό σύστημα αυτόνομο από τον καπιταλισμό. Οι πατριαρχικές σχέσεις εξακολουθούν να υπάρχουν, χωρίς όμως να αποτελούν μέρος ενός ξεχωριστού συστήματος. Το να αρνηθεί κανείς ότι η πατριαρχία είναι ένα αυτόνομο σύστημα υπό τον καπιταλισμό δεν σημαίνει ότι αρνείται την ύπαρξη της έμφυλης καταπίεσης η οποία διεισδύει τόσο στις κοινωνικές όσο και στις διαπροσωπικές

σχέσεις. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με αυτή τη θέση, δεν περιορίζεται κάθε πτυχή της καταπίεσης σε μια απλώς μηχανιστική ή άμεση συνέπεια του καπιταλισμού, ούτε προσφέρεται εξήγηση μόνο από οικονομική άποψη.

Εν ολίγοις, η ενιαία θεωρία δεν είναι αναγωγιστική ή οικονομοκρατική και δεν υποτιμά τον κεντρικό ρόλο της έμφυλης καταπίεσης. Οι υποστηρικτές της «ενιαίας θεωρίας» διαφωνούν με την ιδέα ότι η σημερινή πατριαρχία είναι ένα σύστημα κανόνων και μηχανισμών που αυτοαναπαράγονται. Ταυτόχρονα, επιμένουν στην ανάγκη να θεωρηθεί ο καπιταλισμός όχι ως σύνολο αμιγώς οικονομικών νόμων, αλλά ως μια πολύπλοκα αρθρωμένη κοινωνική δομή, που στο επίκεντρό της τίθενται σχέσεις εκμετάλλευσης, κυριαρχίας και αλλοτρίωσης.

Από αυτή την άποψη, το καθήκον σήμερα είναι να κατανοήσουμε πώς η δυναμική της συσσώρευσης κεφαλαίου συνεχίζει να παράγει, να αναπαράγει, να μετασχηματίζει και να ανανεώνει τις ιεραρχικές και καταπιεστικές σχέσεις, χωρίς να καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι αυτοί οι μηχανισμοί είναι αυτόματοι ή να τους μεταφράζουμε με αυστηρά οικονομικούς όρους.

II. Ένα, δύο ή τρία συστήματα;

Το 1970, η Κριστίν Ντελφί (Christine Delphy) έγραψε ένα άρθρο με τίτλο «Ο κύριος εχθρός», στο οποίο υποστήριξε ότι υπάρχει ένας πατριαρχικός τρόπος παραγωγής που σχετίζεται –ή δεν σχετίζεται– με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και όρισε τις νοικοκυρές ως τάξη, με την αυστηρά οικονομική έννοια του όρου.

Εννέα χρόνια αργότερα, η Χάιντι Χάρτμαν (Heidi Hartmann) δημοσίευσε το άρθρο «Οι δυστυχισμένοι γάμοι του μαρξισμού και του φεμινισμού» στο οποίο υποστήριξε ότι η πατριαρχία και ο καπιταλισμός είναι δύο αυτόνομα συστήματα που ωστόσο συνδέονται ιστορικά. Για την Χάρτμαν οι καπιταλιστικοί

νόμοι συσσώρευσης είναι αδιάφοροι για το φύλο της εργατικής δύναμης και εάν προκύψει, για τον καπιταλισμό, η ανάγκη για τη δημιουργία ιεραρχικών σχέσεων στον καταμερισμό εργασίας, ο ρατσισμός και η πατριαρχία θα καθορίσουν τη διανομή των ιεραρχικών θέσεων και τον τρόπο που χρησιμοποιούνται.

Αυτή η θεωρία ονομάστηκε «θεωρία των διπλών συστημάτων». Στο βιβλίο της του 1990 «Διατυπώνοντας τη θεωρία της πατριαρχίας», η Σύλβια Γουάλμπι (Sylvia Walby) αναδιτύπωσε τη θεωρία των διπλών συστημάτων προσθέτοντας ένα τρίτο, το φυλετικό σύστημα, και επιδίωξε να ερμηνεύσει την πατριαρχία ως ένα μεταβλητό σύστημα κοινωνικών σχέσεων που αποτελείται από έξι δομές: τον πατριαρχικό τρόπο παραγωγής, τις πατριαρχικές σχέσεις στην εξαρτημένη μισθωτή εργασία και τη μισθωτή εργασία, τις πατριαρχικές σχέσεις στο κράτος, την ανδρική βία, τις πατριαρχικές σχέσεις στη σφαίρα της σεξουαλικότητας και τις πατριαρχικές σχέσεις στους πολιτισμικούς θεσμούς. Αυτές οι έξι δομές επηρεάζονται αμοιβαία μεταξύ τους, ενώ παραμένουν αυτόνομες: μπορούν επίσης να είναι ιδιωτικές ή δημόσιες. Πιο πρόσφατα, η Ντανιέλ Κεργκοάτ (Danièle Kergoat) πρότεινε το «ομοούσιο» των πατριαρχικών, φυλετικών και ταξικών σχέσεων – αυτά είναι τρία συστήματα σχέσεων που βασίζονται στην εκμετάλλευση και στην κυριαρχία, αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και ενώ έχουν κοινή ουσία (εκμετάλλευση και κυριαρχία), διαφέρουν, όπως τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδας.

Αυτή η σύντομη επισκόπηση είναι μόνο ένα παράδειγμα για τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους εξετάστηκε η συσχέτιση του πατριαρχικού και καπιταλιστικού συστήματος και τους τρόπους με τους οποίους το ένα σύστημα διακρίνεται από το άλλο. Υπάρχουν και άλλα παραδείγματα, αλλά λόγω του περιορισμένου χώρου είμαι αναγκασμένη να περιορίσω την ανάλυσή μου σε κάποια συγκεκριμένα, τα οποία είναι από τα πιο ξεκάθαρα ενώ ταυτόχρονα παραμένουν τα πιο συστηματικά και περιπλο-

κα. Όπως έχω ήδη δείξει, η δυσκολία αυτής της συζήτησης αφορά τον ορισμό της πατριαρχίας. Δεν υπάρχει ένας μοιόμορφος ορισμός, αλλά περισσότερο ένα σύνολο προτάσεων, μερικές από τις οποίες είναι συμβατές μεταξύ τους, ενώ άλλες είναι αντιφατικές. Δεδομένου ότι δεν μπορώ να αναλύσω όλους αυτούς τους ορισμούς, προτείνω προς το παρόν να επικεντρωθούμε στην έννοια του πατριαρχικού συστήματος, που ορίζεται ως σύστημα σχέσεων, τόσο υλικών όσο και πολιτισμικών, κυριαρχίας και εκμετάλλευσης γυναικών από τους άντρες. Αυτό είναι ένα σύστημα με τη δική του λογική που είναι ταυτόχρονα εύπλαστο στις ιστορικές αλλαγές, σε μια συνεχή σχέση με τον καπιταλισμό.

Προτού αναλύσουμε τα προβλήματα που έχει αυτή η θεωρητική προσέγγιση, θα πρέπει να ορίσουμε την εκμετάλλευση και να κάνουμε κάποιες διακρίσεις. Από την άποψη των ταξικών σχέσεων, η εκμετάλλευση ορίζεται ως διαδικασία ή μηχανισμός της απαλλοτρίωσης ενός πλεονάσματος που παράγεται από μια τάξη παραγωγής προς όφελος μιας άλλης τάξης. Αυτό μπορεί να συμβεί είτε με αυτόματους μηχανισμούς όπως ο μισθός, είτε μέσω της βίαιης απαλλοτρίωσης της εργασίας των άλλων – αυτή ήταν η περίπτωση του *corvée* (άμισθης εργασίας), με το οποίο οι φεουδάρχες άρχοντες εξανάγκασαν τους δουλοπάροικους μέσω της επιβαλλόμενης εξουσίας και του βίαιου εξαναγκασμού. Η καπιταλιστική εκμετάλλευση, με τη μαρξιστική έννοια, είναι μια ειδική μορφή εκμετάλλευσης που συνίσταται στην απόσπαση της υπεραξίας που παράγει ο εργαζόμενος προς όφελος του καπιταλιστή. Γενικά, για να μιλήσουμε για καπιταλιστική εκμετάλλευση, πρέπει να υπάρχει γενικευμένη παραγωγή βασικών προϊόντων, αφηρημένη εργασία, κοινωνικά απαραίτητος χρόνος εργασίας, αξία και μισθολογική μορφή.

Αφήνω εκτός άλλες υποθέσεις, για παράδειγμα, όσες βασίζονται στην πραγματική υποταγή της κοινωνίας στο σύνολό της, τις οποίες υπερασπίζονται οι εργοδοτικές και μετα-βιοτεχνικές πα-

ραδόσεις. Για να αναλύσουμε αυτή την άποψη και τις συνέπειές της στην κατανόηση των έμφυλων σχέσεων θα χρειαστούμε ένα διαφορετικό άρθρο. Σε γενικές γραμμές, η εξαγωγή υπεραξίας για τον Μαρξ είναι το μυστικό του κεφαλαίου, με την έννοια ότι αποτελεί την προέλευση του κοινωνικά παραγόμενου πλούτου και των τρόπων κατανομής του.

Η εκμετάλλευση ως εξαγωγή της υπεραξίας δεν είναι η μοναδική μορφή εκμετάλλευσης στην καπιταλιστική κοινωνία: με απλά λόγια, ένας εργαζόμενος σε έναν μη παραγωγικό τομέα (σε αξία) αξιοποιείται επίσης μέσω της απόσπασης υπερεργασίας, ενώ οι μισθοί, οι συνθήκες διαβίωσης και οι συνθήκες εργασίας ενός καταστηματούχου μπορεί φυσικά να είναι χειρότερες από εκείνες ενός εργοστασιακού εργάτη. Επιπλέον, πέρα από τις ελαφρώς οικονομίστικες τάσεις προηγούμενων συζητήσεων, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι από πολιτική άποψη η διαφορά μεταξύ παραγωγικών και μη παραγωγικών εργαζομένων (όσον αφορά την παραγωγή αξίας ή υπεραξίας) είναι πρακτικά ανούσια. Ειδικότερα, οι μηχανισμοί και οι μορφές οργάνωσης και καταμερισμού της εργασιακής διαδικασίας είναι πολύ πιο σημαντικοί.

Ας επιστρέψουμε τώρα στη θεωρία των διπλών συστημάτων και στο πρόβλημα της πατριαρχίας.

Πρώτο πρόβλημα

Ο ορισμός της πατριαρχίας ως συστήματος εκμετάλλευσης λογικά συνεπάγεται την ύπαρξη μιας ομάδας εκμεταλλευτών και μιας ομάδας εκμεταλλευόμενων ή, καλύτερα, μιας απαλλοτριωτικής τάξης και μιας απαλλοτριωμένης τάξης. Ποιος απαρτίζει αυτές τις τάξεις; Οι απαντήσεις μπορούν να είναι οι εξής: όλες οι γυναίκες και όλοι οι άνδρες ή μόνο μερικές γυναίκες και μερικοί άνδρες (στο παράδειγμα που αναφέρει η Ντελφί, οι νοικοκυρές και τα ενήλικα αρσενικά μέλη των οικογενειών τους). Αν μιλάμε για την πατριαρχία ως σύστημα εκμετάλλευσης στη «δημόσια» σφαίρα,

το κράτος μπορεί να ορίζεται ως εκμεταλλευτής ή απαλλοτριωτής. Οι «εργατίστριες φεμινίστριες» εφάρμοσαν την έννοια της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης στην οικιακή εργασία, αλλά σύμφωνα με την άποψή τους, ο πραγματικός απαλλοτριωτής της οικιακής εργασίας είναι το κεφάλαιο, πράγμα που σημαίνει ότι η πατριαρχία δεν είναι στην πραγματικότητα ένα αυτόνομο σύστημα εκμετάλλευσης.

Σύμφωνα με την Ντελφί, η θέση ότι οι νοικοκυρές αποτελούν μία τάξη και τα πιο κοντινά αρσενικά μέλη της οικογένειας (συγκεκριμένα οι σύζυγοί τους) αποτελούν την τάξη των εκμεταλλευτών δεν είναι πολύ ξεκάθαρη και έχει διάφορες προεκτάσεις. Από λογική άποψη, το επακόλουθο του συλλογισμού της είναι ότι η σύζυγος ενός μετανάστη εργαζόμενου ανήκει στην ίδια κοινωνική τάξη με τη σύζυγο ενός καπιταλιστή: και οι δύο γυναίκες παράγουν χρήσιμες αξίες (στη μία περίπτωση η οικιακή εργασία, στην άλλη το έργο της «εκπροσώπησης» ενός συγκεκριμένου κοινωνικού status, όπως για παράδειγμα τη διοργάνωση συναντήσεων και δεξιώσεων) και βρίσκονται σε εκμεταλλευτική σχέση υποτέλειας, με αντάλλαγμα την οικονομική ασφάλεια που παρέχουν οι σύζυγοί τους.

Στον «Κύριο εχθρό», η Ντελφί επιμένει ότι το να είσαι μέλος της πατριαρχικής τάξης είναι σημαντικότερο από το να είσαι μέρος της καπιταλιστικής τάξης. Από αυτό προκύπτει ότι η αλληλεγγύη μεταξύ της συζύγου του καπιταλιστή και της συζύγου του μετανάστη εργαζόμενου πρέπει να προτάσσεται της ταξικής αλληλεγγύης μεταξύ της συζύγου του μετανάστη εργαζόμενου και των άλλων μελών της τάξης του συζύγου της (ή, και αυτό είναι περισσότερο αισιόδοξο από οτιδήποτε άλλο, πρέπει να προτάσσεται έναντι της ταξικής αλληλεγγύης μεταξύ της συζύγου των καπιταλιστών και των φίλων τους σε κοινωνικές λέσχες). Τελικά, η πραγματική πολιτική πρακτική της Ντελφί έρχεται σε αντίθεση με τις λογικές συνέπειες της θεωρίας της, γεγονός που κάνει ακόμη πιο εμφανή τα αναλυτικά της όρια.

Επιπλέον, αν ορίζουμε άνδρες και γυναίκες (σε μία ή την άλλη μορφή) ως δύο τάξεις –ως εκμεταλλευτές και εκμεταλλευόμενες– φτάνουμε αναπόφευκτα στο συμπέρασμα ότι υπάρχει ένας ασυμβίβαστος ανταγωνισμός μεταξύ των τάξεων των οποίων τα συμφέροντα βρίσκονται σε αμοιβαία αντίθεση. Αλλά αν η Ντελφί είναι λάθος, πρέπει να αρνηθούμε ότι οι άντρες κερδίζουν και επωφελούνται από τη μη αμειβόμενη εργασία των γυναικών; Όχι, γιατί αυτό θα ήταν ένα συμμετρικό σφάλμα, δυστυχώς από πολλές μαρξίστριες που υποθέτησαν αυτό το σκεπτικό προς την αντίθετη κατεύθυνση. Είναι σαφώς καλύτερο και πιο βολικό να έχετε κάποιον να σας μαγειρέψει ένα ζεστό γεύμα το βράδυ από το να έχετε να πλύνετε τα πιάτα μόνοι σας μετά από μια κουραστική μέρα εργασίας. Είναι πολύ «φυσικό», τότε, οι άντρες να προσπαθούν να διατηρήσουν το προνόμιο αυτό. Με λίγα λόγια, είναι αναμφισβήτητο ότι υπάρχουν σχέσεις κυριαρχίας και κοινωνικής ιεραρχίας με βάση το φύλο και ότι οι άντρες, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που ανήκουν στις κατώτερες τάξεις, επωφελούνται από αυτές.

Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι υπάρχει ταξικός ανταγωνισμός. Θα μπορούσαμε να κάνουμε την ακόλουθη υπόθεση: σε μια καπιταλιστική κοινωνία, η πλήρης ή μερική «ιδιωτικοποίηση» της φροντίδας, δηλαδή η συγκέντρωσή της μέσα στην οικογένεια (ανεξάρτητα από το είδος της οικογένειας, συμπεριλαμβανομένων των μονογονεϊκών νοικοκυριών), η έλλειψη της ευρείας κοινωνικοποίησης αυτού του είδους της φροντίδας, μέσω του κράτους ή άλλων μορφών, καθορίζουν τον φόρτο εργασίας που πρέπει να διατηρηθεί στην ιδιωτική σφαίρα, εκτός τόσο της αγοράς όσο και των ιδρυμάτων. Οι σχέσεις έμφυλης καταπίεσης και κυριαρχίας καθορίζουν τον τρόπο και την κλίμακα με την οποία καντανέμεται αυτός ο φόρτος εργασίας, δίνοντας τη θέση του σε μια άνιση κατανομή: οι γυναίκες εργάζονται περισσότερο, ενώ οι άντρες εργάζονται λιγότερο. Αλλά δεν υπάρχει απόσπαση κάποιου «πλεονάσματος».

Υπάρχουν αποδείξεις για το αντίθετο; Ένα απλό νοητικό πείραμα αρκεί. Ένας άνδρας δεν θα χάσει τίποτα, από την άποψη του φόρτου εργασίας, αν η κατανομή των υπηρεσιών φροντίδας ήταν πλήρως κοινωνικοποιημένη αντί να εκτελείται από τη σύζυγό του. Με δομικούς όρους, δεν θα υπήρχαν ανταγωνιστικά ή ασυμβίβαστα συμφέροντα. Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει ότι ο άντρας συνειδητοποιεί αυτό το πρόβλημα, καθώς μπορεί να είναι τόσο ενσωματωμένος στον σεξιστικό πολιτισμό ώστε να έχει αναπτύξει ναρκισσιστικές αντιλήψεις που βασίζονται στην υποτιθέμενη ανδρική υπεροχή, οι οποίες τον οδηγούν στην εναντίωση κάθε προσπάθειας κοινωνικοποίησης της εργασίας φροντίδας ή χειραφέτησης της συζύγου του. Ο καπιταλιστής, από την άλλη πλευρά, έχει κάτι να χάσει λόγω της κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής. Δεν αφορά μόνο τις πεποιθήσεις του για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ο κόσμος και τη θέση του σε αυτό, αλλά και για τα τεράστια κέρδη που ιδιοποιείται με χαρά σε βάρος των εργατών.

Δεύτερο πρόβλημα

Το δεύτερο πρόβλημα αφορά το γεγονός ότι όσοι/ες επιμένουν ότι οι πατριαρχικές σχέσεις σήμερα αποτελούν ένα ανεξάρτητο σύστημα εντός των προηγμένων καπιταλιστικών κοινωνιών πρέπει να αντιμετωπίσουν ο ακανθώδες πρόβλημα του καθορισμού της κινητήριας δύναμης αυτού του συστήματος: γιατί το σύστημα αναπαράγεται συνεχώς; Γιατί παραμένει; Εάν πρόκειται για ένα ανεξάρτητο σύστημα, ο λόγος πρέπει να είναι εσωτερικός και όχι εξωτερικός. Ο καπιταλισμός, για παράδειγμα, είναι ένας τρόπος παραγωγής και ένα σύστημα κοινωνικών σχέσεων, με μια αναγνωρίσιμη λογική: σύμφωνα με τον Μαρξ, είναι μια διαδικασία αποτίμησης της αξίας. Βέβαια, η αναγνώριση αυτής της διαδικασίας ως κινητήριας δύναμης του καπιταλισμού δεν μας λέει όλα όσα πρέπει να ειπωθούν για τον καπιταλισμό: αυτό θα ήταν ανάλογο με το να

σκεφτόμαστε ότι η εξήγηση της ανατομίας της καρδιάς και των λειτουργιών της αρκεί για να εξηγήσει όλη την ανατομία του ανθρώπινου σώματος. Ο καπιταλισμός είναι ένα σύνολο σύνθετων διαδικασιών και σχέσεων. Ωστόσο, η κατανόηση του τρόπου λειτουργίας της καρδιάς του είναι θεμελιώδης αναλυτική αναγκαιότητα.

Όταν οι πατριαρχικές σχέσεις δραματίζουν άμεσο ρόλο στην οργάνωση των σχέσεων παραγωγής (ποιος/α παράγει και πώς, ποιος/α απαλλοτριώνει, πώς οργανώνεται η αναπαραγωγή αυτών των συνθηκών παραγωγής), ο εντοπισμός της κινητήριας δύναμης του πατριαρχικού συστήματος είναι απλούστερος. Αυτό συμβαίνει με τις αγροτικές κοινωνίες, για παράδειγμα, όπου η πατριαρχική οικογένεια σχηματίζει άμεσα την ενότητα της παραγωγής με τα μέσα διαβίωσης. Ωστόσο, αυτή η κατάσταση είναι πιο περίπλοκη στην καπιταλιστική κοινωνία, όπου οι πατριαρχικές σχέσεις δεν οργανώνουν άμεσα την παραγωγή, αλλά παίζουν ρόλο στον καταμερισμό της εργασίας και η οικογένεια υποβιβάζεται στην ιδιωτική σφαίρα της αναπαραγωγής.

Αντιμετωπίζοντας αυτό το ερώτημα, μπορεί κανείς να συμφωνεί με την Ντελφί και άλλες υλίστριες φεμινίστριες όσον αφορά τον ορισμό της σύγχρονης πατριαρχίας ως συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής, αντιμετωπίζοντας όλες τις προκλήσεις που ανέφερε την παραπάνω (ιδιαίτερα το αδιαμφισβήτητο πρόβλημα του πώς διαχωρίζονται οι τάξεις των εκμεταλλευτών και εκμεταλλευόμενων) ή απλά πρέπει να εγκαταλείψει την άποψη ότι η πατριαρχία είναι ένας ξεχωριστός τρόπος παραγωγής, τουλάχιστον με τη συμβατική έννοια αυτού του όρου.

Μια υπόθεση που έχει ήδη προταθεί στο παρελθόν είναι ότι η πατριαρχία είναι ένα ανεξάρτητο ιδεολογικό σύστημα, του οποίου η κινητήριας δύναμη βρίσκεται στη διαδικασία της παραγωγής συμβόλων και ερμηνειών του κόσμου. Αλλά εδώ αντιμετωπίζουμε και άλλα προβλήματα: αν η ιδεολογία είναι ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύουμε τις

συνθήκες ύπαρξής μας και τις σχέσεις μας με αυτές τις συνθήκες, πρέπει να υπάρξει μια σχέση ανάμεσα στην ιδεολογία και σε αυτές τις κοινωνικές συνθήκες ύπαρξης. Μια σύνδεση που σίγουρα δεν είναι μηχανική, αυτόματη ή κάτι παρόμοιο, αλλά εξακολουθεί να αποτελεί μια συγκεκριμένη μορφή σύνδεσης, διαφορετικά κινδυνεύουμε να υιοθετήσουμε μια φετιχιστική και ανιστορική αντίληψη για τον πολιτισμό και την ιδεολογία. Τώρα η ιδέα ότι το πατριαρχικό σύστημα είναι ένα ιδεολογικό σύστημα που αναπαράγεται συνεχώς, παρά τις απίστευτες αλλαγές που εισήγαγε ο καπιταλισμός στην κοινωνική ζωή και τις σχέσεις παραγωγής τους τελευταίους δύο αιώνες, είναι ακόμα λιγότερο πειστική. Μια άλλη υπόθεση θα μπορούσε να είναι ότι η κινητήριος δύναμη έχει ψυχολογικά αίτια, αλλά κι εδώ διατρέχουμε τον κίνδυνο να υιοθετήσουμε μια φετιχιστική και ανιστορική αντίληψη της ανθρώπινης ψυχής.

Τελευταίο πρόβλημα

Ας παραδεχτούμε προς το παρόν ότι η πατριαρχία, οι φυλετικές σχέσεις και ο καπιταλισμός είναι τρία ανεξάρτητα συστήματα, αλλά ταυτόχρονα αλληλοσυνδέονται και αλληλοεπισχύονται. Στην περίπτωση αυτή, το ερώτημα είναι να αναγνωρίσουμε την οργανωτική αρχή και τη λογική αυτής της «κερής συμμαχίας». Στα κείμενα της Κερκόατ, για παράδειγμα, ο ορισμός αυτής της σχέσης παραμένει περιγραφικός και δεν καταφέρνει να εξηγήσει πολλά. Οι αιτίες για τη σύνδεση αυτών των συστημάτων εκμετάλλευσης και κυριαρχίας παραμένουν μυστηριώδεις, ακριβώς όπως ισχύει και για την Αγία Τριάδα!

Παρά τα προβλήματα αυτά, οι θεωρίες περί διπλού ή τριπλού συστήματος, στις διαφορετικές μορφές τους, παραμένουν υπόρρητες ως επιρροές σε πολλές πρόσφατες φεμινιστικές θεωρίες. Κατά τη γνώμη μου, αυτό συμβαίνει επειδή αυτά φαίνεται να είναι τα πιο άμεσα και διαισθητικά είδη εξήγησης. Με άλλα λόγια, πρόκειται για ερμηνείες

που αντικατοπτρίζουν τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνεται η πραγματικότητα. Είναι προφανές ότι οι κοινωνικές σχέσεις περιλαμβάνουν σχέσεις κυριαρχίας και ιεραρχίας με βάση το φύλο και τη φυλή που διαπερνούν τόσο το κοινωνικό σύνολο όσο και την καθημερινή ζωή. Η πιο άμεση εξήγηση είναι ότι όλες αυτές οι σχέσεις αντιστοιχούν σε συγκεκριμένα συστήματα, επειδή αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνονται. Ωστόσο, οι πιο διαισθητικές ερμηνείες δεν είναι πάντοτε και οι πιο σωστές.

III. Είναι όλα λάθος του καπιταλισμού;

Στο τελευταίο μέρος έγραψα ότι ο ορισμός της πατριαρχίας ως ανεξάρτητου συστήματος στην καπιταλιστική κοινωνία είναι ο πιο διαδεδομένος όχι μόνο μεταξύ των φεμινιστριών θεωρητικών αλλά και των ακτιβιστριών. Αυτό συμβαίνει επειδή πρόκειται για μια ερμηνεία που αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα με τον τρόπο που μας παρουσιάζεται. Όταν αναφερόμαστε σε τρόπους *εμφάνισης* δεν περιγράφουμε ένα ψευδές φαινόμενο που αντιτάσσεται στην πραγματικότητα. Η «εμφάνιση» εδώ αναφέρεται στον συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο οι σχέσεις αλλοτρίωσης και κυριαρχίας, που δημιουργούνται και αναπαράγονται από το κεφάλαιο, δοκιμάζονται από τους ανθρώπους λόγω κοινής αντίληψης. Όπως επεσήμανε ο Ντάνιελ Μπενσαϊντ (Daniel Bensaïd), η κριτική της πολιτικής οικονομίας είναι πρωτίστως μια κριτική οικονομικού φετιχισμού και ιδεολογίας, που μας αναγκάζει να σκεφτόμαστε στη σκιά του κεφαλαίου (Bensaïd, 2002). Αυτό δεν είναι θέμα «ψευδούς συνειδησίας», αλλά μιας κατάστασης όπου η εμπειρία καθορίζεται από το ίδιο το κεφάλαιο: ο κατακερματισμός της αντίληψής μας για την πραγματικότητα. Πρόκειται για μια σύνθετη συζήτηση, αλλά για να έχουμε μια ιδέα για το τι πρέπει να κατανοήσουμε από «έναν τρόπο εμπειρίας που

καθορίζεται από το κεφάλαιο», πρέπει να αναφερθούμε, για παράδειγμα, στην ενότητα του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* του Μαρξ σχετικά με τον φετιχισμό για το εμπόρευμα.

Επειδή η αντίληψή μας είναι αποσπασματική και εκείνοι/ες που έχουν επίγνωση της ανισότητας των φύλων συνήθως την αντιλαμβάνονται ως κάτι ξέχωρο από το κεφάλαιο, οποιαδήποτε άρνηση της άποψης ότι η πατριαρχία είναι ένα ανεξάρτητο σύστημα εντός του καπιταλισμού, αναπόφευκτα συναντά απόρριψη και αμφιβολίες.

Η μετασχηματισμός της οικογένειας

Η συνθέστερη διαφωνία έχει να κάνει με την ιστορική διάσταση: πώς μπορεί κανείς να επιβεβαιώσει ότι η πατριαρχία δεν είναι ένα ανεξάρτητο σύστημα όταν η καταπίεση των γυναικών υπήρχε πριν από την καπιταλιστική κοινωνία; Όταν λέμε ότι στην καπιταλιστική κοινωνία η καταπίεση των γυναικών και οι σχέσεις εξουσίας είναι μια αναγκαία συνέπεια του καπιταλισμού και ότι αυτά τα φαινόμενα δεν έχουν τη δική τους ανεξάρτητη λογική, δεν σημαίνει ότι υποστηρίζουμε το παράλογο επιχείρημα ότι η έμφυλη καταπίεση προέρχεται από τον καπιταλισμό. Αυτό που υπερασπίζουμε εδώ είναι ένα διαφορετικό επιχείρημα, που συνδέεται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του καπιταλισμού. Οι κοινωνίες στις οποίες ο καπιταλισμός έχει αντικαταστήσει τον προηγούμενο τρόπο παραγωγής χαρακτηρίζονται από βαθιά και ριζική μεταμόρφωση της οικογένειας.

Ο μετασχηματισμός της οικογένειας είναι πάνω απ' όλα το αποτέλεσμα της απαλλοτρίωσης της γης ή της πρωταρχικής συσσώρευσης, η οποία διαχώρισε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού από τα μέσα παραγωγής και διαβίωσης (γη), προκαλώντας αφενός την αποσύνθεση της πατριαρχικής αγροτικής οικογένειας και από την άλλη, μια ιστορικά πρωτοφανή διαδικασία αστικοποίησης. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η οικογένεια δεν αντιπροσώπευε πλέον την ενότητα της

παραγωγής με συγκεκριμένο παραγωγικό ρόλο, γενικά οργανωμένη μέσω των συγκεκριμένων πατριαρχικών σχέσεων που επικράτησαν στην προηγούμενη αγροτική κοινωνία.

Αυτή η διαδικασία άρχισε σε διαφορετικές στιγμές και πήρε διαφορετικές μορφές σε όλες τις χώρες στις οποίες καθιερώθηκαν καπιταλιστικές σχέσεις. Με τον διαχωρισμό μεταξύ της οικογένειας και του τόπου παραγωγής, μεταβλήθηκε ριζικά και η σχέση παραγωγής και αναπαραγωγής (με την έννοια της βιολογικής, γενεακής και κοινωνικής αναπαραγωγής).

Και εδώ είναι η ουσία: αν και διατηρήθηκαν οι σχέσεις κυριαρχίας μεταξύ των φύλων, σταμάτησαν να είναι ένα ανεξάρτητο σύστημα που ακολουθεί μια αυτόνομη λογική εξαιτίας αυτής της μετατροπής της οικογένειας από μονάδα παραγωγής σε έναν ιδιωτικό χώρο έξω από την παραγωγή εμπορευμάτων και την αγορά. Επιπλέον, αυτές οι σχέσεις κυριαρχίας έχουν υποστεί σημαντική μεταμόρφωση.

Για παράδειγμα, ένας από αυτούς τους μετασχηματισμούς συνδέεται με τη σχέση μεταξύ του σεξουαλικού προσανατολισμού και του φύλου [μπορούμε να συμβουλευτούμε το έργο του Foucault στην ιστορία της σεξουαλικότητας, τα έργα της Τζούντιθ Μπάτλερ (Judith Butler) ή πιο πρόσφατα, τα γραπτά του Κέβιν Φλόιντ (Kevin Floyd) και της Ρόζμαρι Χενεσι (Rosemary Hennessy)]. Αν και είναι αληθές ότι η έμφυλη καταπίεση υπήρχε πολύ πριν την έλευση του καπιταλισμού, αυτό δεν σημαίνει ότι οι μορφές που παίρνει παρέμειναν οι ίδιες στη συνέχεια.

Επιπλέον, θα μπορούσε να αμφισβητηθεί η ιδέα ότι η έμφυλη καταπίεση είναι ένα ιστορικό γεγονός, μια ιδέα που υπερασπίζονται σθεναρά αρκετές φεμινίστριες του «δεύτερου κύματος» αλλά πρέπει να αναθεωρηθεί υπό το φως των πρόσφατων ανθρωπολογικών ερευνών. Στην πραγματικότητα όχι μόνο δεν υπήρχε πάντα η καταπίεση των γυναικών, αλλά δεν υπήρχε σε διάφορες κοινωνίες χωρίς τάξεις, όπου η κατα-

πίεση των φύλων εισήχθη μόνο με την αποικιοκρατία. Για να έχουμε μια καλύτερη εικόνα της σχέσης ανάμεσα στην ταξική σχέση και τις έμφυλες σχέσεις εξουσίας, μπορούμε να πάρουμε το παράδειγμα της δουλείας στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Φυλή και τάξη

Στο βιβλίο της *Οι γυναίκες, η φυλή και η τάξη*, η Άντζελα Ντέιβις (Angela Davis) υπογραμμίζει τον τρόπο με τον οποίο η καταστροφή της οικογένειας και όλες οι σχέσεις συγγένειας μεταξύ των Αφροαμερικανών σκλάβων, καθώς και η ειδική μορφή της εργασίας των δούλων, οδήγησαν σε σημαντική ανατροπή των σχέσεων εξουσίας μεταξύ των σκλάβων. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι γυναίκες δούλες δεν υπέστησαν συγκεκριμένη μορφή καταπίεσης, το αντίθετο: υπέφεραν σοβαρά, αλλά στα χέρια των λευκών σκλάβων, όχι των συγγενών τους σκλάβων. Με άλλα λόγια, η εμμονή και συγκρότηση των έμφυλων σχέσεων συνδέονται με σύνθετους τρόπους με τις κοινωνικές συνθήκες, τις ταξικές σχέσεις και τις σχέσεις παραγωγής και αναπαραγωγής. Μια αφηρημένη και υπερϊστορική οπτική της καταπίεσης των γυναικών δεν επιτρέπει την κατανόηση αυτών των διαφορών και επομένως δεν μπορεί να τις εξηγήσει.

Η διατήρηση

του οικιακού τρόπου παραγωγής

Όπως έγραφα παραπάνω, στις χώρες όπου ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής αντικατέστησε τον προηγούμενο τρόπο παραγωγής, αλλάζοντας ριζικά την οικογένεια και τον ρόλο της, οι σχέσεις εξουσίας μεταξύ των φύλων έπαψαν να αποτελούν ένα ανεξάρτητο σύστημα. Αυτό δεν ισχύει για χώρες με παραγωγικές δομές που δεν έχουν μεταμορφωθεί πλήρως και παραμένουν στην περιφέρεια της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας. Ο Κλοντ Μείγιασού (Claude Meillassoux, 1981) κατέγραψε σε αυτό το σημείο την επιμονή ενός «οικιακού τρόπου παραγωγής» σε πολλές αφρικανικές χώρες, όπου η διαδικασία της προλεταριοποίησης (δηλαδή ο χωρισμός της αγροτιάς από τη γη) παρέμεινε αρκετά περιορισμένη.

Όστόσο, ακόμη και σε μέρη όπου η οικιακή μορφή παραγωγής παραμένει σε ισχύ, υπόκειται σε έντονη πίεση από την ένταξη της χώρας στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα. Οι επιπτώσεις της αποικιοκρατίας, του ιμπεριαλισμού, η λεηλασία των φυσικών πόρων από τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, οι αντικειμενικές πιέσεις της παγκόσμιας οικονομίας της αγοράς κ.λπ., έχουν σημαντικό αντίκτυπο στις κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις οι οποίες οργανώνουν την παραγωγή και τη διανομή με τέτοιο τρόπο που συχνά επιδεινώνονται η εκμετάλλευση των γυναικών και η έμφυλη βία.

Μια αντιφατική ολότητα

Ας επιστρέψουμε τώρα στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες. Μια κλασική αντίρρηση στην άποψη ότι η πατριαρχία δεν αποτελεί ανεξάρτητο σύστημα είναι ότι ο μαρξιστικός φεμινισμός είναι ουσιαστικά αναγωγιστικός. Με άλλα λόγια, προσπαθεί να αναγάγει την έντονη πολυπλοκότητα της κοινωνίας σε απλούς οικονομικούς νόμους χωρίς να κατανοήσει σωστά την απεριόριστη δύναμη των σχέσεων. Αυτή η διαφωνία θα είχε νόημα κάτω από δύο προϋποθέσεις: ο πρώτος θα ήταν ότι ο καπιταλισμός νοείται μόνο ως μια αυστηρά οικονομική διαδικασία απόσπασης της υπεραξίας και επομένως ως ένα σύνολο οικονομικών κανόνων που καθορίζει αυτή τη διαδικασία· το δεύτερο θα ήταν να κατανοήσουμε τις σχέσεις εξουσίας ως το μηχανιστικό και αυτόματο αποτέλεσμα της διαδικασίας απόσπασης υπεραξίας. Η αλήθεια είναι ότι αυτός ο τύπος αναγωγισμού δεν αντιστοιχεί στον πλούτο και την πολυπλοκότητα της σκέψης του Μαρξ και ακόμα λιγότερο στην εξαιρετική πολυπλοκότητα ενός μεγάλου μέρους της μαρξιστικής θεωρητικής παράδοσης.

Όπως ήδη είπα παραπάνω, όταν αναλύουμε την καπιταλιστική κοινωνία μόνο από την άποψη της απόσπασης υπεραξίας είναι σαν να προσπαθούμε να εξηγήσουμε την ανατομία του ανθρώπινου σώματος εξηγώντας μόνο πώς λειτουργεί η καρδιά.

Ο καπιταλισμός είναι μια ευπροσάρμοστη, αντιφατική ολότητα, συνεχώς σε κίνηση, με σχέσεις εκμετάλλευσης και αλλοτρίωσης που βρίσκονται συνεχώς σε διαδικασία μετασχηματισμού. Παρόλο που ο Μαρξ απέδωσε έναν προφανώς αυτοματοποιημένο χαρακτήρα στην αποτίμηση της αξίας στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* – μια διαδικασία στην οποία η αξία είναι το πραγματικό θέμα, ενώ οι καπιταλιστές και τα άτομα καταλήγουν να αποτελούν απεσταλμένους ή δημιουργούς μιας δομής– ο «Monsieur le Capital» δεν υπάρχει πραγματικά παρά μόνο ως λογική κατηγορία. Αυτό γίνεται σαφές στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*. Ο καπιταλισμός δεν είναι ένας Μολόχ, ένας κρυμμένος θεός ή μηχανισμός: είναι ένα ζωντανό σύνολο κοινωνικών σχέσεων, στις οποίες οι ταξικές σχέσεις εντοπίζουν γραμμές οριοθέτησης και επιβάλλουν περιορισμούς που επηρεάζουν όλες τις άλλες μορφές σχέσεων. Μεταξύ αυτών, βρίσκουμε επίσης σχέσεις εξουσίας που συνδέονται με το φύλο, το σεξουαλικό προσανατολισμό, τη φυλή, την εθνικότητα και τη θρησκεία και όλες τίθενται στην υπηρεσία της συσσώρευσης κεφαλαίου και της αναπαραγωγής του, αλλά συχνά με διαφορετικούς, απρόβλεπτους και αντιφατικούς τρόπους.

Είναι ο καπιταλισμός «αδιάφορος» για την καταπίεση των γυναικών;

Μια ευρέως διαδεδομένη άποψη ανάμεσα στους μαρξιστές είναι ότι η καταπίεση των φύλων είναι περιττή στον καπιταλισμό. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο καπιταλισμός δεν εκμεταλλεύεται ή δεν επωφελείται από τις μορφές ανισότητας των φύλων που παράγονται από προηγούμενες κοινωνικές διαμορφώσεις. Πρόκειται, ωστόσο, για μια τυχαία και ευκαιριακή σχέση. Στην πραγματι-

κότητα, ο καπιταλισμός δεν εξαρτάται ουσιαστικά από την έμφυλη καταπίεση και οι γυναίκες έχουν επιτύχει ένα άνευ προηγούμενου επίπεδο ελευθερίας και χειραφέτησης στον καπιταλισμό σε σύγκριση με άλλες ιστορικές εποχές. Με λίγα λόγια, δεν υπάρχει ανταγωνιστική σχέση ανάμεσα στον καπιταλισμό και στην απελευθέρωση των γυναικών.

Αυτή την άποψη έχουν υιοθετήσει οι μαρξίστριες θεωρητικοί από πολλές διαφορετικές σχολές σκέψης, οπότε αξίζει να την αναλύσουμε. Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ένα άρθρο που γράφτηκε από την Έλεν Μείκσινς Γουντ (Ellen Meiksins Wood) ως αφετηρία. Στο άρθρο της «Καπιταλισμός και ανθρώπινη χειραφέτηση: φυλή, φύλο και δημοκρατία», η Γουντ ξεκινά με την ερμηνεία των θεμελιωδών διαφορών μεταξύ του καπιταλισμού και των τρόπων παραγωγής που προηγήθηκαν. Ο καπιταλισμός δεν έχει εγγενείς δεσμούς με συγκεκριμένες ταυτότητες, ανισότητες ή εξωοικονομικές, πολιτικές ή νομικές διαφορές. Το αντίθετο: η απόσπαση υπεραξίας λαμβάνει χώρα στις σχέσεις μεταξύ τυπικά ελεύθερων και ίσων ατόμων, χωρίς διαφορές ως προς το νομικό ή πολιτικό καθεστώς. Επομένως, ο καπιταλισμός δεν είναι δομικά συγκροτημένος για τη δημιουργία έμφυλων ανισοτήτων και μάλιστα έχει μια φυσική τάση να θέτει υπό αμφισβήτηση αυτές τις διαφορές και να εξασθενίζει τις φυλετικές και έμφυλες ταυτότητες.

Μια εσωτερική ή μια ευκαιριακή σχέση;

Η καπιταλιστική ανάπτυξη δημιούργησε επίσης τις κοινωνικές συνθήκες που ευνοούν την κριτική αυτών των ανισοτήτων και διευκολύνουν την κοινωνική πίεση εναντίον τους. Αυτό δεν έχει προηγούμενο σε παλιότερες ιστορικές εποχές. Πρέπει κανείς να ανατρέξει στην ελληνορωμαϊκή λογοτεχνία στην οποία πρακτικά απουσιάζουν οι αντιλήψεις περί κατάρνησης της δουλείας, παρά την παρουσία της δουλείας παγκοσμίως για παραγωγικούς σκοπούς.

Ταυτόχρονα, ο καπιταλισμός τείνει να χρσιμοποιεί προϋπάρχουσες διαφορές που κληρονομήθηκαν από προηγούμενες κοινωνίες. Για παράδειγμα, οι έμφυλες και φυλετικές διαφορές χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία ιεραρχιών μεταξύ των περισσότερων και λιγότερο ευνοημένων τμημάτων της εκμεταλλευόμενης τάξης. Αυτές οι ιεραρχίες απορρίπτονται ως συνέπειες φυσικών διαφορών, αποκρύπτοντας την πραγματική τους φύση, δηλαδή το γεγονός ότι πρόκειται για προϊόντα της λογικής του καπιταλιστικού ανταγωνισμού.

Αυτό δεν πρέπει να θεωρηθεί ως ένα συνειδητό σχέδιο που ακολουθεί ο καπιταλισμός, αλλά ως σύγκλιση μιας σειράς πρακτικών και πολιτικών που απορρέουν από το γεγονός ότι η έμφυλη και φυλετική ισότητα είναι συμφέρουσα από την άποψη των καπιταλιστών. Ο καπιταλισμός πράγματι ενσαρκώνει την έμφυλη καταπίεση για τους δικούς του σκοπούς, αλλά θα ήταν σε θέση να επιβιώσει και χωρίς αυτές. Από την άλλη πλευρά, ο καπιταλισμός δεν θα μπορούσε να υπάρξει χωρίς την ταξική εκμετάλλευση.

Είναι κρίσιμο να σημειωθεί ότι το πλαίσιο του άρθρου της Γουντ συνίσταται σε μια σειρά από βασικά πολιτικά ερωτήματα σχετικά με το είδος του εξωοικονομικού κέρδους και οφέλους που μπορούν –και δεν μπορούν– να αποκτηθούν σε μια καπιταλιστική κοινωνία. Αφετηρία της είναι η στροφή της προσοχής των κοινωνικών αγώνων από το οικονομικό πεδίο σε μη οικονομικά ζητήματα (φυλετική χειραφέτηση, φύση, ειρήνη, περιβαλλοντική υγεία, ιθαγένεια). Και εκεί έγκειται το πρόβλημα. Αναφέρομαι στο πλαίσιο της Γουντ, διότι αφενός το άρθρο της βασίζεται σε έναν σαφή διαχωρισμό της λογικής δομής του κεφαλαίου και των ιστορικών διαστάσεων του, αφετέρου καταλήγει να συνδέει αυτά τα επίπεδα, αναπαράγοντας έτσι μια τυπική σύγχυση που δυστυχώς είναι συννηθισμένη στο έργο πολλών μαρξιστριών θεωρητικών που συνυπογράφουν τις θέσεις του άρθρου της Γουντ.

Για να εξηγήσουμε αυτό το σημείο σαφώς: αν αποδεχτούμε αυτή τη διάκριση

ανάμεσα στη λογική δομή του κεφαλαίου και τις ιστορικές διαστάσεις του, μπορούμε να αποδεχτούμε την ιδέα ότι η άντληση υπεραξίας πραγματοποιείται στο πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ τυπικά ελεύθερων και ισότιμων ατόμων χωρίς να προϋποτίθενται διαφορές στη νομική και πολιτική τους κατάσταση. Αλλά μπορούμε να το κάνουμε αυτό μόνο σε ένα πολύ υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, δηλαδή στο επίπεδο της λογικής δομής. Τα πράγματα αλλάζουν ριζικά αν τα εξετάσουμε από συγκεκριμένη ιστορική σκοπιά. Ας δούμε τον αντίλογο σ' αυτό το θέμα σημείο προς σημείο.

1. Ας ξεκινήσουμε από ένα δεδομένο: καπιταλιστικός κοινωνικός σχηματισμός χωρίς έμφυλη καταπίεση (στις διάφορες μορφές της) δεν έχει υπάρξει ποτέ. Το αν ο καπιταλισμός περιορίστηκε στη χρήση των προϋπαρχουσών ανισοτήτων παραμένει αμφισβητήσιμο: ο ιμπεριαλισμός και η αποικιοκρατία συνέβαλαν στην εισαγωγή της ιεραρχίας των φύλων σε κοινωνίες όπου πριν δεν υπήρχε ή υπήρχε με πολύ πιο ήπιο τρόπο. Η διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης συνοδεύτηκε από τον εξίσου σημαντικό αποκλεισμό των γυναικών από διαφορετικές μορφές ιδιοκτησίας στις οποίες είχαν πρόσβαση και επαγγέλματα που κατάφεραν να κρατήσουν σε όλο τον Μεσαίωνα, η εναλλαγή των διαδικασιών της θηλυκοποίησης και αποθηλυκοποίησης της εργασίας συνέβαλε στη συνεχή αναδιάρθρωση των οικογενειακών σχέσεων, δημιουργώντας νέες μορφές καταπίεσης με βάση το φύλο. Η ανακήρυξη της ταυτότητας του φύλου από τα τέλη του 19ου αιώνα συνέβαλε στην ενίσχυση μιας ετεροκανονικότητας που είχε καταπιεστικές συνέπειες για τις γυναίκες, αλλά όχι μόνο γι' αυτές.

Θα μπορούσαν να αναφερθούν και άλλα παραδείγματα. Το να πούμε ότι οι γυναίκες έλαβαν επίσημες ελευθερίες και πολιτικά δικαιώματα, μέχρι τότε αδιανόητα, μόνο στον καπιταλισμό, επειδή αυτό το σύστημα είχε δημιουργήσει τις κοινωνικές συνθήκες που επιτρέπουν αυτή τη διαδικασία χειραφέτησης, είναι ένα επικείμενο αμφίβολης εγκυρότη-

τας. Στην πραγματικότητα θα μπορούσε κανείς να πει ακριβώς το ίδιο για την εργατική τάξη στο σύνολό της: μέσα στον καπιταλισμό δημιουργήθηκαν οι συνθήκες που επέτρεψαν την πολιτική χειραφέτηση των κατώτερων στρωμάτων και η τάξη έγινε υποκείμενο ικανό να επιτύχει σημαντικές δημοκρατικές νίκες. Και λοιπόν; Αυτό δείχνει ότι ο καπιταλισμός θα μπορούσε να υπάρξει χωρίς την εκμετάλλευση της εργατικής τάξης; Δεν το νομίζω. Είναι καλύτερο να μην αναφερόμαστε σε όσα έχουν ή δεν έχουν αποκτήσει οι γυναίκες: εάν οι γυναίκες έχουν αποκτήσει κάτι, είναι τόσο επειδή αγωνίστηκαν γι' αυτό όσο και επειδή με τον καπιταλισμό, οι κοινωνικές συνθήκες ήταν ευνοϊκές για τη γέννηση μαζικών κοινωνικών κινημάτων και τη σύγχρονη πολιτική. Αλλά αυτό ισχύει και για την εργατική τάξη.

2. Είναι σημαντικό να διακρίνουμε τι είναι λειτουργικό για τον καπιταλισμό και τι είναι απόρροια αυτού. Οι δύο έννοιες είναι διαφορετικές. Είναι ίσως δύσκολο να δείξουμε σε υψηλό επίπεδο αφαιρέσεων ότι η έμφυλη καταπίεση

είναι απαραίτητη για την εσωτερική λειτουργία του καπιταλισμού. Είναι αλήθεια ότι ο καπιταλιστικός ανταγωνισμός δημιουργεί διαρκώς διαφορές και ανισότητες, αλλά αυτές οι ανισότητες, από αφηρημένη άποψη, δεν συνδέονται απαραίτητα με το φύλο. Αν σκεφτούμε τον καπιταλισμό ως κάτι το «καθαρό», δηλαδή να τον αναλύσουμε με βάση τους βασικούς μηχανισμούς του, τότε ίσως η Γουντ να έχει δίκιο. Ωστόσο, αυτό δεν αποδεικνύει ότι ο καπιταλισμός δεν θα είχε αναγκαστικά ως αποτέλεσμα τη συνεχή αναπαραγωγή της έμφυλης καταπίεσης, συχνά υπό διαφορετικές μορφές.

3. Τέλος, πρέπει να επιστρέψουμε στη διάκριση των επιπέδων της λογικής και της ιστορίας. Το τι είναι πιθανό από λογική άποψη και το τι συμβαίνει στο επίπεδο των ιστορικών διαδικασιών είναι δύο βαθιά διαφορετικά πράγματα. Ο καπιταλισμός υπάρχει πάντα σε συγκεκριμένους κοινωνικούς σχηματισμούς που ο καθένας έχει τη δική του συγκεκριμένη ιστορία. Όπως ήδη ανέφερα, αυτοί οι κοινωνικοί σχηματισμοί

χαρακτηρίζονται από τη συνεχή και διαδεδομένη παρουσία της έμφυλης καταπίεσης. Ας υποθέσουμε, σαν ένα πείραμα σκέψης, ότι αυτές οι ιεραρχίες στον καταμερισμό της εργασίας βασίζονται σε άλλες μορφές ανισότητας (μεγάλος και μικρός, ηλικιωμένος και νέος, χοντρός και λεπτός, όποιος μιλά μια ινδοευρωπαϊκή γλώσσα έναντι εκείνου που μιλά άλλες γλώσσες κ.λπ.). Ας υποθέσουμε επίσης ότι η εγκυμοσύνη και η γέννα είναι πλήρως μηχανιστικές και ότι ολόκληρη η σφαίρα των συναισθηματικών σχέσεων μπορεί να εμπορευματοποιηθεί και να γίνει αντικείμενο διαχείρισης από ιδιωτικές υπηρεσίες... ας τα υποθέσουμε όλα αυτά για λίγο. Πρόκειται για ένα αληθοφανές σενάριο από ιστορική άποψη; Μπορεί η έμφυλη καταπίεση να αντικατασταθεί τόσο εύκολα από άλλες μορφές ιεραρχικών σχέσεων, οι οποίες θα φαίνονται φυσικές και θα έχουν βαθιές ρίζες στον ψυχισμό; Αυτά τα σενάρια μοιάζουν σαφώς αμφίβολα.

Προς μια συγκεκριμένη ιστορική ανάλυση

Συμπερασματικά: για να μπορέσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα κατά πόσο είναι δυνατόν να επιτευχθεί η χειραφέτηση και η απελευθέρωση των γυναικών εντός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, πρέπει να αναζητήσουμε την απάντηση στο επίπεδο μιας συγκεκριμένης ιστορικής ανάλυσης, όχι στο επίπεδο μιας πολύ αφηρημένης ανάλυσης του κεφαλαίου.

Πράγματι, εδώ δεν βλέπουμε μόνο το λάθος της Γουντ, αλλά και το λάθος πολλών μαρξιστριών θεωρητικών που παραμένουν προσκολλημένες στην ιδέα της ιεραρχίας μεταξύ (κύριας) εκμετάλλευσης και (δευτερεύουσας) καταπίεσης. Αν θέλουμε να θέσουμε την πολιτική πτυχή αυτού του ζητήματος και επίσης να είμαστε σε θέση να ανταποκριθούμε σε αυτό, πρέπει να έχουμε μια ιστορική αντίληψη για το τι είναι σήμερα ο καπιταλισμός και για το τι ήταν ιστορικά. Αυτό είναι ένα από τα σημεία εκκίνησης

του μαρξιστικού φεμινισμού όπου η έννοια της κοινωνικής αναπαραγωγής κατέχει κεντρικό ρόλο.

IV. Επανεξετάζοντας το κεφάλαιο, επανεξετάζοντας το φύλο

Στην προηγούμενη ενότητα προσπάθησα να αποσαφηνίσω τα όρια της «αποσπασματικής σκέψης» που παρουσιάζει τα διάφορα είδη καταπίεσης και κυριαρχίας ως αυτόνομα συστήματα, χωρίς να κατανοεί την εγγενή ενότητά τους. Επιπλέον, άσκησα κριτική στην αντίληψη για τη σχέση καταπίεσης κεφαλαίου και φύλου που βασίζεται στον «αδιάφορο καπιταλισμό». Μπορούμε τώρα να προσεγγίσουμε την «ενιαία θεωρία», καθώς και την έννοια της «κοινωνικής αναπαραγωγής».

Επανενομηματοδότηση του κεφαλαίου

Οι δυϊστικές θέσεις συχνά ξεκινούν από την ιδέα ότι η μαρξιστική κριτική της πολιτικής οικονομίας αναλύει μόνο τους οικονομικούς νόμους του καπιταλισμού, μέσω αποκλειστικά οικονομικών κατηγοριών. Αυτή η προσέγγιση θα ήταν ανεπαρκής για την κατανόηση τέτοιων πολύπλοκων φαινομένων όπως η πολλαπλότητα των σχέσεων εξουσίας ή οι πρακτικές του λόγου (discursive) που μας συγκροτούν ως υποκείμενα. Γι' αυτό οι εναλλακτικές επιστημολογικές προσεγγίσεις θεωρούνται αρτιότερες στο να διακρίνουν αιτίες που βρίσκονται εκτός του οικονομικού πεδίου και είναι πιο κατάλληλες για την κατανόηση της ιδιαιτερότητας και της μη αναστρέψιμης φύσης αυτών των κοινωνικών σχέσεων.

Αυτή η θέση είναι κοινή σε ένα ευρύ φάσμα φεμινιστριών θεωρητικών. Ορισμένες από αυτές πρότειναν ότι χρειαζόμαστε έναν «γάμο» ή έναν επιλεκτικό συνδυασμό μεταξύ διαφορετικών κριτικών αναλύσεων, ορισμένων σχετικά με τους «καθαρούς» οικονομικούς νόμους της καπιταλιστικής συσσώρευσης και

άλλων που να αναφέρονται σε άλλες μορφές κοινωνικών σχέσεων. Από την άλλη πλευρά, άλλες θεωρητικοί έχουν ενστερνιστεί τη λεγόμενη «γλωσσική στροφή» στη φεμινιστική θεωρία, η οποία χωρίζει την κριτική της έμφυλης καταπίεσης από την κριτική του καπιταλισμού. Και στις δύο περιπτώσεις, υπάρχει η κοινή υπόθεση ότι υπάρχουν «καθαροί οικονομικοί νόμοι», ανεξάρτητα από συγκεκριμένες σχέσεις κυριαρχίας και αλλοτρίωσης. Ακριβώς αυτή η υπόθεση πρέπει να αμφισβητηθεί κριτικά. Για οικονομία χώρου, θα περιοριστώ σε δύο πτυχές της μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας.

1. Μια σχέση εκμετάλλευσης συνεπάγεται πάντα μια σχέση κυριαρχίας και αλλοτρίωσης

Αυτές οι τρεις πτυχές δεν διαχωρίζονται ποτέ πραγματικά στη μαρξιστική κριτική της πολιτικής οικονομίας. Η εργαζόμενη είναι πάνω από όλα ένα ζωντανό και σκεπτόμενο σώμα και υπόκειται σε συγκεκριμένες μορφές πειθαρχίας που την αναδιαμορφώνουν. Όπως γράφει ο Μαρξ, η παραγωγική διαδικασία «παράγει» τον εργαζόμενο στον ίδιο βαθμό που αναπαράγει την σχέση εργασίας-καπιταλισμού. Δεδομένου ότι κάθε διαδικασία παραγωγής είναι πάντοτε συγκεκριμένη –δηλαδή χαρακτηρίζεται από ιστορικά και γεωγραφικά καθορισμένες πτυχές– είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι κάθε παραγωγική διαδικασία συνδέεται με μια πειθαρχική διαδικασία, η οποία μερικώς κατασκευάζει το είδος του υποκειμένου που θα γίνει κάθε εργαζόμενος.

Μπορούμε να πούμε το ίδιο πράγμα για την κατανάλωση των βασικών αγαθών: όπως έδειξε ο Κέβιν Φλόιντ (Kevin Floyd) στην ανάλυσή του για τη συγκρότηση της σεξουαλικής ταυτότητας, η κατανάλωση προϊόντων έχει μια πειθαρχική διάσταση και συμμετέχει στην πράγμωση της σεξουαλικής ταυτότητας. Έτσι, η κατανάλωση συμμετέχει στη διαδικασία σχηματισμού του υποκειμένου.

2. Για τον Μαρξ, η παραγωγή και η αναπαραγωγή αποτελούν αδιαίρετη ενότητα

Με άλλα λόγια, μολονότι η παραγωγή και η αναπαραγωγή είναι διακριτές και ξεχωριστές κατηγορίες και έχουν ειδικά χαρακτηριστικά, συνδυάζονται αναγκαστικά ως συγκεκριμένα μέρη μιας ολότητας. Η αναπαραγωγή ορίζεται εδώ ως διαδικασία αναπαραγωγής της κοινωνίας στο σύνολό της, ή με αλτουσερινούς όρους, ως αναπαραγωγή των συνθηκών παραγωγής: όπως η εκπαίδευση, η βιομηχανία του πολιτισμού, η Εκκλησία, η αστυνομία, ο στρατός, το σύστημα υγειονομικής περίθαλψης, η επιστήμη, οι συζητήσεις για το φύλο, οι καταναλωτικές συνήθειες... όλες αυτές οι πτυχές διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην αναπαραγωγή συγκεκριμένων παραγωγικών σχέσεων. Ο Αλτουσέρ στο *Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους* υποστηρίζει ότι χωρίς την αναπαραγωγή των συνθηκών παραγωγής, ένας κοινωνικός σχηματισμός δεν θα μπορούσε να διατηρήσει τη συνοχή του ούτε για ένα χρόνο.

Είναι, ωστόσο, σημαντικό να μην ερμηνεύουμε τη σχέση παραγωγής και αναπαραγωγής με μηχανιστικό ή ντετερμινιστικό τρόπο. Στην πραγματικότητα, ο Μαρξ κατανοεί την καπιταλιστική κοινωνία ως ολότητα χωρίς ωστόσο να την προσεγγίζει ως ένα «εκφραστικό» σύνολο. Για να το θέσουμε διαφορετικά, δεν υπάρχει αυτόματη ή άμεση «αντανάκλαση» μεταξύ των διαφορετικών στιγμών αυτής της ολότητας (τέχνη, πολιτισμός, οικονομία δομή κ.λπ.) ή ανάμεσα σε μια συγκεκριμένη στιγμή και στο σύνολο ως όλον.

Ταυτόχρονα, μια ανάλυση του καπιταλισμού που δεν αντιλαμβάνεται αυτή την ενότητα μεταξύ παραγωγής και αναπαραγωγής θα υποχωρήσει σε έναν κυδαίο υλισμό ή οικονομισμό και ο Μαρξ δεν κάνει αυτό το λάθος. Πέρα από τα πολιτικά του γραπτά, το ίδιο το *Κεφάλαιο* είναι απόδειξη αυτού, για παράδειγμα στις ενότητες σχετικά με τον αγώνα για την εργάσιμη ημέρα ή

την πρωταρχική συσσώρευση. Σε αυτά τα αποσπάσματα, μπορεί κανείς να δει καθαρά ότι ο εξαναγκασμός, η ενεργή παρέμβαση του κράτους και ο ταξικός αγώνας αποτελούν στην πραγματικότητα συστατικά στοιχεία μιας σχέσης εκμετάλλευσης που δεν καθορίζεται από καθαρά οικονομικούς ή μηχανικούς νόμους.

Αυτές οι παρατηρήσεις μάς επιτρέπουν να καταδείξουμε ότι η ιδέα ότι ο Μαρξ αντιλαμβάνεται τον καπιταλισμό μόνο από οικονομική άποψη είναι αβάσιμη. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν αναγωγικές ή χυδαίες υλιστικές τάσεις μέσα στη μαρξιστική παράδοση. Αυτό όμως σημαίνει ότι τέτοιες τάσεις βασίστηκαν σε μια θεμελιώδη παρανόηση της φύσης της μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας και της φετιχοποίησης των οικονομικών νόμων, οι οποίοι θεωρούνταν ως στατικά πράγματα ή ως αφηρημένες δομές και όχι μορφές δραστηριότητας ή ανθρωπίνες σχέσεις.

Μια εναλλακτική, αντίθετη άποψη του διαχωρισμού μεταξύ των καθαρά οικονομικών νόμων του καπιταλισμού και των άλλων εξουσιαστικών συστημάτων, είναι η άποψη ότι η παραγωγή και η αναπαραγωγή ταυτίζονται. Αυτή η θέση χαρακτηρίζει ένα τμήμα της μαρξιστικής-φεμινιστικής σκέψης, ιδιαίτερα της εργατίστικης παράδοσης, που επέμενε να αντιμετωπίζει την αναπαραγωγική εργασία ως διαδικασία που παράγει άμεσα υπεραξία και επομένως διέπεται από τους ίδιους νόμους με την παραγωγή.

Και πάλι, για λόγους χώρου, θα περιοριστώ στην παρατήρηση ότι μια τέτοια οπτική επιστρέφει σε μια μορφή αναγωγισμού, η οποία συγκαλύπτει τη διαφορά μεταξύ διαφόρων κοινωνικών σχέσεων και δεν μας βοηθά να κατανοήσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των διαφορετικών σχέσεων κυριαρχίας που όχι μόνο συνεχώς αναπαράγονται αλλά και μετασχηματίζονται σε κάθε καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό. Επιπλέον, δεν μας βοηθά να αναλύσουμε τον συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο ορισμένες σχέσεις εξουσίας βρίσκονται έξω από την αγορά εργασίας, ενώ επ-

ρέάζονται έμμεσα από αυτή: για παράδειγμα, μέσω διαφορετικών μορφών κατανάλωσης βασικών αγαθών ή μέσω αντικειμενικών περιορισμών που η μισθωτή εργασία (ή το ισοδύναμό της, η ανεργία) επιβάλλει στην προσωπική ζωή και τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Εν κατακλείδι, προτείνω να επανεξετάσουμε την μαρξική κριτική του καπιταλισμού ως κριτική μιας αντιφατικής ολόκληρης σχέσεων εκμετάλλευσης, κυριαρχίας και αλλοτρίωσης.

Κοινωνική αναπαραγωγή και «ενιαία θεωρία»

Υπό το πρίσμα αυτής της μεθοδολογικής διευκρίνισης, τώρα πρέπει να κατανοήσουμε τι σημαίνει «κοινωνική αναπαραγωγή» μέσα σε αυτό που ονομάζεται γενικά «ενιαία θεωρία». Ο όρος *κοινωνική αναπαραγωγή*, στη μαρξιστική παράδοση, συνήθως υποδηλώνει τη διαδικασία αναπαραγωγής μιας κοινωνίας στο σύνολο της, όπως ήδη αναφέρθηκε. Στη φεμινιστική μαρξιστική παράδοση, ωστόσο, η κοινωνική αναπαραγωγή σημαίνει κάτι πιο συγκεκριμένο: διατήρηση και αναπαραγωγή της ζωής, σε καθημερινό ή γενεαλογικό επίπεδο. Σε αυτό το πλαίσιο, η κοινωνική αναπαραγωγή προσδιορίζει τον τρόπο με τον οποίο η σωματική, συναισθηματική και πνευματική εργασία που απαιτείται για την παραγωγή του πληθυσμού είναι οργανωμένη κοινωνικά: για παράδειγμα, η προετοιμασία φαγητού, η εκπαίδευση των νέων, η φροντίδα των ηλικιωμένων και άρρωστων, καθώς και τα ζητήματα της στέγασης μέχρι τα ζητήματα της σεξουαλικότητας.

Η έννοια της κοινωνικής αναπαραγωγής έχει το πλεονέκτημα ότι διευρύνει το όραμά μας για αυτό που κάποτε ονομαζόταν *οικιακή εργασία* και στο οποίο έχει επικεντρωθεί ένα μεγάλο μέρος του μαρξιστικού φεμινισμού. Στην πραγματικότητα, η κοινωνική αναπαραγωγή περιλαμβάνει μέσα στην έννοιά της μια σειρά κοινωνικών πρακτικών και τύπων εργασίας που ξεπερνούν την οικιακή εργασία. Επίσης, καθιστά δυνατή την

Από την Απεργία γυναικών
στην Ισπανία, 8 Μάρτη 2018

επέκταση της ανάλυσης εκτός του σπιτιού, καθώς η εργασία για την κοινωνική αναπαραγωγή δεν συναντάται πάντοτε με τις ίδιες μορφές: ποιο μέρος της τελευταίας γίνεται από την αγορά, το κράτος πρόνοιας και εντός της οικογένειας, εξαρτάται από τη συγκεκριμένη ιστορική δυναμική και τους αγώνες του φεμινισμού.

Η έννοια της κοινωνικής αναπαραγωγής, λοιπόν, μας επιτρέπει να εντοπίσουμε με ακρίβεια την κινητή και πορώδη ποιότητα των τοίχων του σπιτιού: με άλλα λόγια, τη σχέση μεταξύ αφενός της οικιακής ζωής στο σπίτι και των φαινομένων της εμπορευματοποίησης, της έμφυλης διάστασης του καταμερισμού της εργασίας, και αφετέρου, τις πολιτικές του κράτους πρόνοιας. Η κοινωνική αναπαραγωγή μάς επιτρέπει επίσης να αναλύσουμε πιο αποτελεσματικά φαινόμενα όπως η σχέση της εμπορευματοποίησης της φροντίδας και της «φυλετικοποίησής» της μέσα από καταπιεστικές μεταναστευτικές πολιτικές που στοχεύουν στη μείωση του κόστους της εργασίας των μεταναστών/τριών και

εξαναγκάζουν τους/τις μετανάστες/τριες να δέχονται συνθήκες εργασίας που θυμίζουν σκλαβιά.

Τέλος, και αυτό είναι το κρίσιμο σημείο, ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η κοινωνική αναπαραγωγή μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό έχει μια εγγενή σχέση με τον τρόπο που η παραγωγή και η αναπαραγωγή των κοινωνιών είναι οργανωμένη στο σύνολό τους και συνεπώς με τις ταξικές σχέσεις. Για μια ακόμη φορά, αυτές οι σχέσεις δεν μπορούν να θεωρηθούν ως καθαρά τυχαίες και συμπτωματικές διασταυρώσεις: η προβολή τους μέσω του φακού της κοινωνικής αναπαραγωγής μάς επιτρέπει να προσδιορίσουμε την οργανωτική λογική αυτών των διασταυρώσεων χωρίς αυτό να αποκλείει τον ρόλο που παίζει ο αγώνας και η ύπαρξη τυχαίων φαινομένων και πρακτικών εν γένει.

Πρέπει να έχουμε κατά νου ότι η σφαίρα της κοινωνικής αναπαραγωγής είναι επίσης καθοριστική στο σχηματισμό της υποκειμενικότητας, και επομένως των σχέσεων εξουσίας. Αν λάβουμε υπόψη

τις σχέσεις που υπάρχουν σε κάθε καπιταλιστική κοινωνία μεταξύ της κοινωνικής αναπαραγωγής, της παραγωγής της κοινωνίας ως ολότητας και των σχέσεων παραγωγής, μπορούμε να πούμε ότι αυτές οι σχέσεις κυριαρχίας και εξουσίας δεν είναι ξεχωριστές δομές ή επίπεδα: δεν τέμνονται με καθαρά εξωτερικό τρόπο και δεν διατηρούν μια απλή σχέση με τις σχέσεις παραγωγής.

Επομένως, οι πολλαπλές σχέσεις εξουσίας και κυριαρχίας εμφανίζονται ως συγκεκριμένες εκφράσεις της αντιφατικής ενότητας που συνιστά η καπιταλιστική κοινωνία. Αυτή η διαδικασία δεν θα πρέπει να γίνεται κατανοητή με αυτόματο ή μηχανικό τρόπο. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, δεν πρέπει να ξεχνάμε τη διάσταση της ανθρώπινης πράξης: ο καπιταλισμός δεν είναι μηχανισμός ή αυτοματισμός, αλλά κοινωνική σχέση και ως εκ τούτου υπόκειται σε απρόβλεπτα γεγονότα, ατυχήματα και συγκρούσεις. Ωστόσο, αυτά τα απρόβλεπτα γεγονότα και οι συγκρούσεις δεν αποκλείουν την ύπαρξη μιας λογικής –δηλαδή της καπιταλιστικής συσσώρευσης– που επιβάλλει αντικειμενικούς περιορισμούς όχι μόνο στην πείρα μας ή την εμπειρία που βιώνουμε αλλά και στην ικανότητά μας να παράγουμε και να αρθρώνουμε σχέσεις με άλλους, τη θέση μας στον κόσμο και τις σχέσεις μας με τις συνθήκες ύπαρξής μας.

Αυτό ακριβώς προσπαθεί να κατανοήσει η «ενιαία θεωρία»: να είναι σε θέση να διαβάζει τις σχέσεις εξουσίας με βάση το φύλο ή τον σεξουαλικό προσανατολισμό ως συγκεκριμένες στιγμές της πολύπλοκης και αντιφατικής ολότητας του σύγχρονου καπιταλισμού. Από αυτή την άποψη, αυτές οι συγκεκριμένες στιγμές έχουν σίγουρα τα δικά τους ειδικά χαρακτηριστικά και πρέπει επομένως να αναλυθούν με επαρκή και ειδικά θεωρητικά εργαλεία (από την ψυχανάλυση μέχρι τη λογοτεχνική θεωρία, διατηρούν όμως και μια εσωτερική σχέση με αυτό το μεγαλύτερο σύνολο και τη διαδικασία κοινωνικής αναπαραγωγής που προχωρά σύμφωνα με τη λογική της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Η βασική θέση της «ενιαίας θεωρίας» είναι ότι για τον μαρξιστικό φεμινισμό, η έμφυλη και φυλετική καταπίεση δεν αντιστοιχούν σε δύο αυτόνομα συστήματα που έχουν τις δικές τους ιδιαίτερες αιτίες: έχουν γίνει αναπόσπαστο τμήμα της καπιταλιστικής κοινωνίας μέσω μιας μακράς ιστορικής διαδικασίας που έχει διαλύσει προγενέστερες μορφές κοινωνικής ζωής.

Από αυτή την άποψη, θα ήταν λάθος να βλέπουμε και τα δύο ως απλά κατάλοιπα παλαιότερων κοινωνικών σχηματισμών που συνεχίζουν να υπάρχουν μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία για λόγους που σχετίζονται με την αγκυροβόλησή τους στην ανθρώπινη ψυχή ή στον ανταγωνισμό μεταξύ έμφυλων «τάξεων» κτλ. Αυτό δεν σημαίνει ότι υποτιμούμε την ψυχολογική διάσταση του φύλου και της σεξουαλικής καταπίεσης ή τις αντιφάσεις μεταξύ των καταπιεστών και των καταπιεσμένων. Είναι, ωστόσο, θέμα αναγνώρισης των κοινωνικών συνθηκών και του πλαισίου που διαμορφώνεται από τις ταξικές σχέσεις που επιδρούν, αναπαράγουν και επηρεάζουν τις αντιλήψεις μας για τον εαυτό μας και τις σχέσεις μας με τους άλλους, τις συμπεριφορές μας και τις πρακτικές μας.

Αυτό το πλαίσιο είναι η λογική της καπιταλιστικής συσσώρευσης, η οποία επιβάλλει θεμελιώδη όρια και περιορισμούς στις εμπειρίες μας και στο πώς τις ερμηνεύουμε. Το γεγονός ότι ένας τόσο μεγάλος αριθμός φεμινιστικών θεωρητικών ρευμάτων τις τελευταίες δεκαετίες απέφυγε την ανάλυση αυτής της διαδικασίας και του κρίσιμου ρόλου που διαδραματίζει το κεφάλαιο στην καταπίεση των φύλων, πιστοποιεί την εξουσία που ασκεί το κεφάλαιο στις ιδέες μας και στο πώς επηρεάζει τον τρόπο σκέψης μας. **T**

b

Bensaïd, D. (2002), *Marx for Our Times*, trans. Gregory Elliott (London, New York: Verso), 227-228.

Meillassoux, D. (1981), *Maidens, Meat and Money: Capitalism and the Domestic Community* (Cambridge: Cambridge University Press).